

„Sokan akaszthatnák föl magukat.” Az öngyilkosság elbeszélésének sajátosságai a gyimesi csángóknál

Az utóbbi években egyre több helyen szerepelnek a csángók mint az archaikus magyar kultúra és nyelv képviselői, múltunk feltétlen megőrzői. Emellett alig esik szó arról, hogy a Gyimesekben, ebben a többnyire még mindig tradicionális paraszti jegyeket viselő közösségben évente több ember válik meg önként az életétől. A Gyimesközéplekon végzett antropológiai terepmunka alkalmával kiderült, hogy az öngyilkosságok száma a falu lakosságához képest igen magas, és az utóbbi évtizedekben nem telt el úgy év, hogy ne lett volna a faluban öngyilkosság. A terepmunka alkalmával a szerzőt leginkább az érdekelte, hogyan értelmezik a csángók az önpusztítást, és ehhez legjobb módszernek a mélyinterjú kínálkozott. A tanulmány a terepmunkák során készített gyimesközépleki interjúkat elemzi annak érdekében, hogy feltárja, miképpen értelmezi a csángó társadalom az ember önmaga ellen fordulását. Az interjúk többsége 2005 őszén és 2006 tavaszán készült.

Az utóbbi években egyre több helyen szerepelnek a csángók mint az egyik legrejtélyesebb, hányatott sorú népcsoport, az archaikus magyar kultúra és nyelv képviselői, múltunk feltétlen megőrzői. Emellett azonban szinte egyáltalán nem esik szó arról, hogy a sokak által idilli tündérkertnek titulált Gyimesekben, ebben a többnyire még mindig tradicionális paraszti jegyeket viselő, mélyen katolikus közösségben évente több ember válik meg önként az életétől. A Gyimesközéplekon végzett antropológiai terepmunkám alkalmával kiderült, hogy az öngyilkosságok száma a falu lakosságához képest igen magas, és az utóbbi évtizedekben nem telt el úgy év, hogy ne lett volna a faluban öngyilkosság, sokszor két-három eset is.¹ Hagyományos katolikus közösség lévén, Gyimesben az öngyilkost nem temetik a temetőbe, csak a kerítésen kívül, nem jár neki papi temetés, sem tor, nem mondanak érte misét, és többnyire nem kap sírkövet, úgy tűnik azonban, az egyház ezen szankciói nem elegendőek az öngyilkosságok visszaszorításához. Terepmunkám alkalmával leginkább az érdekelt, hogyan értelmezik a csángók az önpusztítást, és ehhez legjobb módszernek a mélyinterjú kínálkozott, mely interjúk elemzésével, úgy gondolom, közelebb juthatunk egyrészt az öngyilkosságról való kommunikáció sajátosságaihoz, másrészt valamilyen szinten az öngyilkosságok okaihoz is. Az alábbiakban a terepmunkáim alkalmával készített gyimesközépleki interjúimat veszem górcső alá, és szedem darabokra annak érdekében, hogy feltárjak valamit abból, hogy miképpen értelmezi ez az egyre inkább a figyelem középpontjába kerülő, ám mégis rejtőzködő csángó társadalom az ember önmaga ellen fordulását. Az interjúk többségét 2005 őszén és 2006 tavaszán készítettem, de az elemzésbe belevettem néhány régebben készült interjút is. A beszélgetések mind-

egyikét nőikkel folytattam, az a kísérletem azonban, hogy férfiakkal próbáljak meg az öngyilkosságról hosszabban beszélgetni, rendre kudarcot vallott. Ennek legfőbb oka, hogy férfiakkal ritkán lehet úgy együtt maradni, hogy ne legyenek jelen nők, ez azonban nem jelenti azt, hogy a továbbiakban ne próbálkoznék. Jelen dolgozat nem kíván okokat megjelölni – melyek az öngyilkosságkutatásban mindig kérdések –, sem általános igazságokat feltárni, kizárólag arra fókuszál, hogyan interpretálják a gyimesiek az öngyilkosságokat, és miként alakul egy öngyilkosság narratív rekonstrukciója.

Beszélnék róla

Az öngyilkosságról, akasztásról való beszéd a gyimesieknél, ha nem is szerves, de állandóan jelen lévő része a mindennapoknak. A csángók nem használják az öngyilkosság szót, néha nem is értik az erre vonatkozó kérdéseket. Az öngyilkosságot minden esetben az akasztás szóval fejezik ki, ami egyúttal elárulja, hogy Gyimesben ez az egyedüli öngyilkossági mód. A gyimesi csángó gyakran használja viszonyítási alapként az öngyilkosságot, gyakran mond olyat, hogy inkább felkötöm magam, mint hogy megtegyem ezt vagy azt, sőt egy anya is a legnagyobb természetességgel mondja lányának, hogy „inkább kösd fel magad arra az almafára, mint hogy férjhez menjél”.² Ugyanígy kisgyermeknek is a legnagyobb természetességgel mondják, hogy ne tedd ezt vagy azt, „mert anyád felakaszt”. Hogy az akasztásról való beszéd milyen mélyen beleivódott a csángók szóhasználatába, azt talán jól jelzi, hogy a húsz éve Gyimesközéplekon szolgáló katolikus pap is természetesnek tartja ezt az általa szólásként emlegetett jelenséget.

Aki figyelemmel kísérte a 2005-ös romániai árvizekről szóló tudósításokat, megfigyelhette, hogy több gyimesi úgy nyilatkozott, „nincs, amit tegyünk, fel kell magunkat akasztani”, ezzel a kifejezéssel utalva arra, milyen kárt okozott nekik a lezúduló víz. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezek az emberek valóban fel is kötik magukat, az önakasztás állandó emlegetése azonban arra utalhat, hogy az élet kioltása ebben a közösségben olyan jelenség és menekülési mód, amivel igenis számolnak. Miután jelen dolgozatnak nem célja a gyimesi öngyilkosságok okainak részletes feltárása – mely önmagában is hatalmas kihívás egy társadalomtudós számára –, így tartózkodnék annak felbecsülésétől, hogy milyen mértékben serkenti az önakasztást az önpusztítás gyakori emlegetése.

Bárkivel megtörténhet

Az öngyilkosokról szóló beszámolóiban rendre jellemző annak hangsúlyozása, hogy az öngyilkos *elvégezte a dolgát*, mielőtt felakasztotta volna magát. Szinte mindegyik beszámolóban szerepel, hogy az áldozat még elment misére, áldozott, kitakarított, az állatoknak enni adott. Megfigyelésem szerint az elbeszélő legtöbbször fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy az akasztott valamely hétköznapi rutinba burkolva követi el az öngyilkosságot. A férfiak például rendre az istállóban akasztják föl magukat, hiszen mindenki azt gondolhatja – sőt az elbeszélők szerint mondják is –, hogy éppen a

mindennapi rutint végzik, szénát hánynak, vagy lovakat itatnak.³ „Reggel még, azt mondták, a tüzet megrakta, s kiment, hogy az állatokat még fejje meg, vagy mi, s a felesége, hogy nem mejen, nem mejen, s kiment, hát a lajtorjához láncsal felakasztotta magát.”

És egy több mint száz éve történt eset elbeszélése: „Az én édesanyámnak az édesapja is azt csinálta volt, felakasztotta magát. Azt mondták, még esze sem vett a férjével, húsvét volt-e, karácsony, nem tudom. És akkor kiment, hogy hátramejek az istállóba, a teheneknek vizet adok. Felment a hiuba, s a felesége, a nagyanyám azt mondja, nem tudom, Péter hová lett el, meg kéne nézsem. Elment, hát a tehenek úgy ordítottak, tán az az állat megérzi, s ment föl, s hát a öreg felakasztotta magát, térgyen állt, s valamibe belé volt akasztva.”

Az események ilyenén interpretációja valószínűleg azt hivatott hangsúlyozni, hogy az akasztott ember tevékeny tagja volt a társadalomnak, élte az életét, és semmilyen előjel nem utalt arra, hogy fel akarta volna akasztani magát – ezáltal lehetőség nyílik nemcsak az öngyilkos, de a közösség erkölcsi felmentésére is. Egyúttal tükrözheti az elbeszélő azon gondolatát, miszerint az öngyilkosság elkövetése nem jár különösebb előzményekkel, az öngyilkos semmiben sem különbözött a többi embertől, és tulajdonképpen bárkivel előfordulhat, hogy egy reggel fölkel, és felakasztja magát. Az állatok etetése gyakran visszatérő motívum, ugyanakkor érdekesnek tűnt, hogyha nem is volt szó mindennapi rutinról, előfordult, hogy az elbeszélő akkor is úgy adta vissza a történetet. „Béla itt ment le reggel, hordta le a tejet, s ő látta, hogy egy mosószéken áll a fehérszínű, s még jó, s azt mondta, hogy komaasszony ott áll, s pucolja az ablakot. Éppen esett az eső, s hát mondom, jaj, ebben az esős időben, istenem! De mikor ment le, akkor nem látta, csak mikor felfelé jött, úgyhogy lehet, hogy akkor még nem volt ott. Hát azután nagy siratás, s szaldunk, s akkor meg volt halva a fehérszínű.”

A helyi katolikus pappal, Szilveszter Imrével folytatott beszélgetésekből kiderült, ő is azért érzi magát tehetetlennek az öngyilkosságokkal kapcsolatban, mert legtöbbször csak annyit lát, hogy valaki este eljön a misére áldozni, majd másnap felakasztja magát. Maga is úgy véli, sokan emlegetik az akasztást, de megfigyelései szerint olyanok is elkövetik, akik előtte nem is hangoztatták.

Nem ő volt

Az általam készített eddigi interjúk összehasonlításakor feltűnő volt, mennyire más-ként beszélnek a csángók azokról az öngyilkosságokról, melyek helyben, a faluban történtek, illetve azokról, amikor egy, a falutól távol élő gyimesi máshol, Csíkszeredában vagy nem egy esetben éppen Budapesten akasztja fel magát.⁴ Az interjúkban megfigyelhető, hogy ha valaki a falun kívül akasztja fel magát – tehát ha ténylegesen nem látta valaki ismerős lógni a kötélben –, akkor az elbeszélő hangsúlyozza, hogy az illető nem biztos, hogy felakasztotta magát, sokkal valószínűbb, hogy felakasztották. Így próbálják felmenteni az akasztottat a római katolikus vallás által súlyos bűnnek ítélt öngyilkosság alól. Ugyanakkor az öngyilkosság teljes tagadásával sosem találkoztam, talán azért sem, mert az öngyilkosok temetőn kívüli elhelyezése örökké emlékezteti az arra járót, hogy az ott nyugvó semmiképpen sem természetes körülmények

között halt meg.⁵ Az elbeszéléseknél a falun kívül öngyilkosságot elkövetett személyekkel kapcsolatban a hivatalos változat után mindig hozzáteszik a nem hivatalos verziót, ám ettől minden elbeszélő mindenkor elhatárolódik. Ezekben a történetekben az öngyilkos mint áldozat tűnik fel, akit részeges férje vagy irigyei felakasztottak, hangsúlyozva, hogy az áldozat egészen biztosan nem tehetett olyat. „Olyant is mondtak, csak azt nem látta senki, hogy voltak Felsőlokról valakik, s azokkal összeveszett, s azok felakasztották, no de ezt ugye nem látta senki, csak valami rossz emberek voltak azok a társai, s ivászat közben megütték, s felakasztották.”

Az öngyilkost igyekeznek mindenáron megvédeni – főleg a hozzátartozók –, még akkor is, ha ezáltal ellentmondásba kerülnek önmagukkal. Erre utal egy idős néni beszámolója, akinek fia Budapesten akasztotta fel magát. „Egy felsőlóki asszony mondta, mert az ő fia is ott lakott valahol, és mesélte, hogy nyugodjak meg, mert azt nem ő csinálta, hanem a pénzéért megverték, s felakasztották. Mert szorgalmas volt, és sok pénze volt, és csak egy keveset hagytak nála, a megtévesztés végett.” A beszámoló többi részéből azonban az derült ki, hogy az asszony menyét hibáztatja fia öngyilkosságáért, mert a nő elhagyta, és tartásdíjat követelt tőle, amit az elbeszélő szerint fia nem tudott megfizetni, mivel csak alkalmi munkákból élt, és alig volt pénze. Ugyanennek az asszonynak a lánya is öngyilkos lett egy Csíkszereda melletti helységben, róla is az a hír járta a faluban, hogy valószínűleg a férje akasztotta föl. „Úgy es mondták, hogy a férje megverte, s a pincébe felakasztotta magát, s olyant is mondtak, hogy italozott, s azért verekedtek, s az ember megütte s felakasztotta, sok mindent mondtak.”

Az áldozat édesanyja is valószínűsítette, hogy lányát az iszákos férje akasztotta fel, a beszélgetés későbbi részében azonban az is elhangzott, hogy a boncolóorvos egy búcsúlevelet talált az áldozat ruhája alatt, ami viszont öngyilkosságra utal.

Szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy ezek a történetek kizárólag olyan személyeknél fordulnak elő, akik Gyimestől távol lettek öngyilkosok, míg a faluban öngyilkosságot elkövetőknél nem vonják kétségbe az önkéz szerepét. Megjelenik viszont az ördög motívuma, aki addig bujtogatta az illetőt, míg az végül nem tudott mást tenni, mint hogy felakasztotta magát. Ha az ördög valakit megkörményez, már nagyon nehezen lehet tőle szabadulni, és ha az illető nem ismeri a védekezés lehetőségeit, könnyen akasztott lesz belőle. Aki az öngyilkosság gondolatával játszani kezd, azt az ördög nem engedi, tuszkolja állandóan a kötél felé, és minél jobban próbál valaki szabadulni, annál közelebb kerül a halálhoz. „Örökké azt mondta, azt nem Tibike csinálta, valaki őt oda bévitte, s felakasztotta. S akkor én mondom a testvéremnek, az ördög csinálta, az ördög segített neki, amikor már arra reá tette magát.”

Az öngyilkosságból megmenekült személyeknek a közhiedelem szerint azért sikerülhetett a szabadulás, mert a kötélén lógva, az utolsó pillanatban kimondták Isten nevét, amitől az ördög meghátrált. Az ilyen, öngyilkosságtól megmenekült személyek a közösség szerint rendre ugyanarról a vízióról számolnak be, miszerint látták az ördögöt piros csizmában hegedülni.

Így kell lennie

Itt is megmutatkozik tehát a szándék az öngyilkos felmentésére, és eddigi terepmunkám alkalmával még nem találkoztam azzal, hogy az öngyilkost nyíltan elítélték volna tetteért.⁶ Az öngyilkosságról szóló történetekben az elbeszélő mindig igyekszik felmenteni az illetőt, és átruházni a felelősséget egy másik személyre vagy az ördögre. Ha még ez sem biztosítana teljes felmentést, az elbeszélő hangsúlyozza, hogy az ember állítólag nem tud kitérni a sorsa elől, nem tudja elkerülni azt, ami neki rendelve lett. Az öngyilkosságról készített interjúk mindegyikében feltűnt az a fatalista, determinisztikus szemlélet, amely szerint az öngyilkosság eleve el lenne rendelve az ember számára, annak ellenére, hogy ez a viszonyulás a katolikus vallással merőben ellentétes. Azt nehéz megmondani, hogy ezért van-e vajon, hogy az elbeszélő mindig elhárulódik ettől a felfogástól, tény azonban, hogy a sors beteljesedésének szükségességét mindig mások szájába adják, utalva arra, hogy ez nem az ő gondolatuk: „Mondják, mindenkinek a sorsa fogamzáskor el van rendelve, de mostanában már nem hiszünk az ilyesmiben.”⁷ Találkoztam ennek az elméletnek a továbbgondolásával is, miszerint: „Azt, mondják, mindenkinek a sorsa hordozza az életét s a halálát. Csak én azt mondom, van, aki kevésbé érzékeny, s jobban el tudja viselni a nehéz sorsot, hogy ezek mért nem viselték, nem tudom. Pedig nehéz sorsom volt nekem is.” Emellett ismert az az elképzelés is, miszerint ha valaki megszületik, a Szentlélek egy párnára száll, ami arra utal, hogy az újszülött ágyban fog meghalni, de ha a Szentlélek egy fa ágán pihen, akkor akasztott lesz belőle.⁸ Az interjú során a közösség papja is elmondta, a hozzátartozók az öngyilkosságok kapcsán egyre csak azt ismételték, hogy „a Jóisten így akarta”. „Jönnek és mondják, hogy a Jóisten így akarta. De hát mondom, hogy a Jóisten nem akarja, hogy bárki felakassza magát. Az Isten szabad akaratot adott, de az életet Istentől kapjuk. Az a keresztény szemlélet, hogy bármilyen csapás ér, a megpróbáltatást viselni kell. Mi azt tanítjuk, hogy az életet és a halált is Isten adja, ő adja, és ő veszi el, tehát saját kezünkkel nem vehetjük el, amit Isten adott.”

Látható tehát, hogy a gyimesiek szerint az ember nemigen tudja elkerülni a sorsát, elbeszéléseikben az ember nem más, mint életének passzív szemlélője, tehetetlenül sodródik sorsának beteljesülése felé, teljesen ellentmondva annak, miszerint az individuum saját, szabad akarattal rendelkezve dönthetne sorsa felől.

A pap is mondja

Amikor felmerül annak a kérdése, hogy az öngyilkosság helyes cselekedet-e, a gyimesiek úgy ítélik meg, nem helyes „hiszen a pap bácsi is eleget mondja, hogy nem szabad ilyet csinálni”, és véleményük szerint a pap bácsinak igaza is van. „Sokan akaszthatnák föl magukat, ha csak azt számítanák, hogy azzal hamar lehet végezni, s nincs tovább. A pap is eleget mondja, azért nem is temeti, a sírhoz kicsit kimegy, ott elmagyarázza, hogy ezt nem kell, a jóra inti, nem a rosszra, az biztos.”

Mindemellett azonban a gyimesiek nem gondolják, hogy a pap intézkedéseinek erős foganatja lenne, mint ahogy azt sem gondolják, hogy az öngyilkos lelke különösebben zaklatott lenne amiatt, mert nem megszentelt földbe temetik el a testét, legalábbis

erre utalnak beszámolóik. „S hogy mi lesz az akasztottakkal, és hova lesznek, mert nálunk ugye ki vannak rekesztve, de annak mindegy, ha a szemét behunyta, hogy belül eszi meg a dudva, vagy küjjel.”

Az öngyilkossággal kapcsolatos intézkedéseket a csángók a paphoz, nem pedig a valláshoz kötik. Úgy gondolják, az öngyilkosnak azért nem jár temetés, harangszó és mise, mert a pap így rendelkezett, és mindig ellenpéldaként hoznak fel más papokat, akik eltemetik az öngyilkosokat is. Míg a dologban nem érintettek elfogadják a pap intézkedéseit, az öngyilkosok családtagjainál a tisztelet mellett kritika is megfogalmazódik. „Misét nem mondathatok, mert ez a pap nem mondja, most már Szeredában szoktam, ott lehet. Egy ismerősünk felakasztotta magát, s voltunk a temetésén Szeredába, s olyan szépen eltemette a pap, még szebben, mint a többit, s oda a többi közé” – mesélte az egyik csángó asszony, akinek mindkét gyermeke felakasztotta magát. Fiát, aki Budapesten lett öngyilkos, nem tudta hazavitetni, így különösen nagy fájdalma, hogy sem eltemetni, sem a tisztességet megadni nem tudja gyermekének Gyimesben.

A gyimesközéploki csángók különösen azt szokták sérelmezni, hogy a felsőloki pap úgymond rendszeren eltemeti az öngyilkosokat, szemben az ő papjukkal. A helyzet érdekessége, hogy a három gyimesvölgyi településen – Gyimesfelsőlokon, Gyimesközéplokon és Gyimesbükkön – különbözőképpen történik az öngyilkosok temetése, annak ellenére, hogy a három falut szinte semmi sem határolja el egymástól. Az eredeti, ősi egyházközség Gyimesbükk volt, ott ma is a régi hagyományoknak megfelelően folyik a temetés, azaz nem megy ki a pap se a házhoz, se a temetőbe, temetésnél csak a kántor van jelen. Gyimesközéplokon már kissé enyhült a szigor, temetéskor kimegy a pap a temetőbe, de nem fehérben, hanem csak feketében, és harang nem szól a halottért. Felsőlokon pedig – ami a legújabb egyházközség – elvégzi a pap a szertartást is, bár jóval visszafogottabban, énekszó nélkül, és el is kíséri a halottat az utolsó útjára.

A fentebbi interjúrészletből az is látszik, hogy a gyimesiek kiépítették a maguk kis stratégiáit arra vonatkozólag, hogy az öngyilkosoknak is megadhassák a kellő tiszteletet. Ha a gyimesi pap nem fogadja a misét, mondatnak a szeredai pappal, ha az öngyilkosnak nem jár a temetéshez harangszó, eltemetik délben, amikor egyébként is szól a harang. Az öngyilkosok temetését és a pap hozzáállását jól mutatja a következő idézet, melyből szintén az tűnik ki, hogy a gyimesiek a papjukat feltétel nélkül tisztelik.

„Még a pap se hitte el, mert ministrált örökké, de aztán megadta a szabadalmat. Egy szép őszi nap volt, szépen sütött a nap, a temetés. A pap akkor megállott, s azt mondta: mér nem imádkoztok? Idejöttetek, hogy mert ez a fiatal valaki, s hogy csudájkoztatok, s kapjatok egy pohár pálinkát, s menjetek, beszéljétek, hogy mért csinálta? De akkor a pap elvégezte, s elöl elment tiszta feketébe, amikor a déli harangszó megkondult, hogy akkorra érjenek le, és akkor tegyék be a purba.”

Az utóbbi években már sírkövet is készítenek az akasztottaknak, élve a sírfelirat erejével, mely gyakran hirdeti a gyimesiek azon elképzelését, miszerint az öngyilkos nem tehet tettéről. „Jóindulatom áldozata lettem, ne úgy ítéljenek, amit látnak” – hirdeti a felirat az egyik síron, míg a másikon a „harcotok megszűnt, tietek a nyugalom” felirat utal arra, hogy az öngyilkosoknak megszűntek a fájdalmaik, a kínok elől menekültek el ebből a világból, és valószínűleg most jobb nekik. Hogy az öngyilkosok meg-

könnyebbültek a túlvilágon, az az interjúban is előbukkan, az egyik elbeszélő például arról számolt be, hogy álmában megjelent neki testvérének öngyilkos fia, és azt mondta: „ejsza mondd meg édesanyámnak, hogy ne sírjon, nem búsuljon engemet, ejsza én egy olyan szép virágos kertben vagyok, és én milyen jól vagyok”.

Ezzel szemben a közösség egyházi vezetője úgy érkezi, hogy a szankcióknak van elrettentőerejük, ezért is ragaszkodnak a mai napig az öngyilkosokhoz fűződő megkülönböztetésekhez. „Mi nem a család fájdalmát akarjuk növelni, hanem védeni őket, ezt kívánják egyrészt a közösségi hagyományok, másrészt ez elrettentés. Gyergyóban egy időben annyira elharapózott az öngyilkosság, hogy a pap megtiltotta, hogy részt vegyenek a temetésen, csak a családtag mehetett el. Hiszen mindig nagy tömegek voltak, és azt láthatták a hívek, hogy érdemes így meghalni, és ez ragályos, veszélyes. A temetés inkább az élőknek szól, hogy vigyázz, veled is ez következik, ha ezt teszed, a halott úgyszem látja, hová temetik” – mondta Szilveszter Imre, aki ugyanakkor azt is hozzátette, húsz éve, amikor idekerült, megpróbált változtatni ezeken a hagyományokon, érdekes módon azonban ő pont azt látja, hogy a helyiek ragaszkodnak hozzá.

Semmit sem ér

Az interjúkat elemezve még egy fontos dolgot meg kell említenünk, mégpedig annak a negatív nyelvi kódoknak a jelenlétét, melyet Kézdi Balázs fejtett ki az öngyilkosságról (Kézdi 1995) szóló könyvében. Ez azt jelenti, hogy öngyilkosság előtt növekszik a tagadásra irányuló kommunikáció és a jövő negatív módon való előrevetítése. A beszélgetések alatt sokszor úgy gondoltam, hogy a csángók maguk is felismerték az áldozat tagadásra irányuló kommunikációját, ám ezt nem kapcsolták közvetlenül az öngyilkossághoz, inkább a nélkülözéshez.

„Van olyan, hogy valakinek minden van, és az is megcsinálja, akinek nincs semmije, az is. A semmin eszeakadunk, és mondogatjuk, hogy e' sincs, a' sincs, úgyse ér semmit nekem az életem, semmit se ér, mert e' sincs, a' sincs, s akkor így nekem csak kén az életem. Kén és nyomorúság.”

Valamint: „reggel felkölt, és kezdte mondani, hogy az élet nem ér semmit, semmit se ér ez az élet, semmit se ér, csak így mondta, hogy semmit sem ér. Csak ezt hajtogatta, az urát valahova elkütte, s akkor valahová az ablak elé magát elintézte.”

A negatív nyelvi kódok tehát Gyimesben is előkerülnek az öngyilkosságokkal kapcsolatban, de hogy pontosan hogyan és milyen mértékben, annak feltérképezése további terepmunkát és interjúkat igényel.

Miért?

Ha feltesszük a kérdést, miért lett valaki öngyilkos, többnyire azt a választ kapjuk, hogy „csak a Jóisten tudja”, esetleg még azt, hogy „csak a Babba Mária tudja”. Ami arra utal, hogy a gyimesiek nem kapcsolnak konkrét kiváltó okokat az öngyilkos tettehez, elfogadják az öngyilkosságot, melyet – mint azt már láttuk – nem az egyén szabad döntésének, hanem Isten és a sors rendelésének tartanak. Így viszonylag hamar

megtanultam, hogy ezt a kérdést nem érdemes feltenni, egy hosszabb interjú alkalmával azonban kiderül, hogy minden öngyilkossággal kapcsolatban élnek bizonyos hiedelmek és történetek, melyekkel közvetve magyarázzák az öngyilkosságot. Ezek a motívumok többnyire ismétlődnek a különböző elbeszélőknél, ami arra utal, hogy a gyimesiek – legalábbis az asszonyok – átbeszélnek, megvitatják ezeket az eseteket, és a beszélgetések végére többnyire azonos elképzelésre jutnak. Az egyik általam vizsgált esetben – melyet többen is elmeséltek – például minden elbeszéléstörténetben megjelent, hogy az akasztott férje „beteges volt” (mint kiderült, szellemileg meglehetősen leépült), és senki nem állította, hogy ezért lett volna öngyilkos, az a tény azonban, hogy fontosnak tartották ezt hangsúlyozni, erre utalhat.

Egy-egy öngyilkosság elmesélésekor az elbeszélők sok esetben felvázolják a halott életútját, soha nem csak az akasztás napjára szorítkoznak, mindig sokkal régebbről kezdik a történetet, ami mégis arra utal, hogy ha nem is látták semmi jelét annak, mire készült az akasztott, utólag próbálják értelmezni a tettét. Az öngyilkosságot legtöbbször globális kontextusba ágyazva mesélik, az élettörténet részeként, konkrét okot azonban ritkán jelölnek meg.

„Ott a kovácséknál az idősebb asszony, ahhoz egy erdész járogatott fel, s illogattak, s a férje megrészegetett, s elaludt. S ejsze az erdősszel a kicsi asszony valami budo-gálást elkövetett, s akkor nagy hasa volt, nagy hasa volt, meg kellett azt szülni, Szeredában szült. De a férje nem ment oda, mondta, nem hozza haza egyáltalán, mert nem tőle van. A férje biztosan tudta, mert ha egyszer nem úgy dolgozta, hogy legyen gyerek, akkor kellett, hogy tudja. De aztán [a férj] csak hazavitte és elfogadta, csak azon ők gyakran zsémbelődtek, mikor ivott a férfi, akkor is részeg volt, s reggelre az asszony felkelt, s felakasztotta magát.”

Egyetlen olyan motívum bukkant fel az interjúkban, amelyet az elbeszélők konkrétan az öngyilkosság kiváltó okának tartanak, ez pedig a munka elvesztése. És valószínűleg nem is tévednek nagyot, hiszen minden ilyen esetben az akasztott tette előtt pár nappal vesztette el munkáját. Az öngyilkosságot elkövető személy ebben az esetben nem attól félt, hogy nem lesz mit ennie, hanem a munkanélküliség szégyenétől. Mint azt számos kutatás kimutatta, a szégyenérzet amúgy is elválaszthatatlan része az öngyilkosságoknak (Bakó 1992), Gyimesben azonban ennek valószínűleg még nagyobb szerepe van. Egy tradicionális, a mai napig mélyen vallásos közösséggel állunk szemben, ahol a bűnbánat központi szerepet tölt be, mint azt a Bűnbánó Magdolnának felszentelt gyimesközéploki templom is mutatja.

„Az én testvéremnek egy fiacskája felakasztotta magát. A munkahelyiről elcsapták vót. A nagyobb lánytestvérjei azt mondták, hogy Tibike, ne mondjuk meg édesanyáknak, hogy ne búsuljon. És akkor hazajövet, hogy mit gondolt magában, mit nem, gondolta, hogy neki munkahelye nem lesz, most már mit tud csinálni. Olyan volt a gazdasági épület, hogy hátul es ajtó volt, s elöl es. Hátul a sarkából a csúrajtót kivette, felment a hiúba, s ott ő elintézte magát egy drótval. S akkor reggel az édesapjéék várták, oszt nem mejen. Reggel az édesapja örökké ment ki ötkor, hogy az állatokat lássa el. Felment, hogy vessen szénát, s amikor oda felment, a fiának a lábai így fityegtek le a hiú szádán, s neki beléakadott a feje.”

A helyi pap megfigyelései szerint az erős, mezőgazdasági munkát végző férfiak hirtelen lebetegedése sokszor egyenes út az öngyilkossághoz, és az interjúban egyedül

a betegséget jelölte meg az öngyilkosság lehetséges okának. „Főleg a betegség az, ami megviseli az embereket, hiszen ha nem tudnak dolgozni, az nagy veszteség. Ebben a helyzetben sokszor nem látnak kiutat, és megtorpannak, hogy nem tud dolgozni, mi lesz akkor most vele. Volt, hogy kérdeztem feleségét, anyját, mért tette, és mondták, hogy rosszul érezte magát egy nap. Volt olyan, hogy feleségét elküldte gyógyszerért, és mire az visszaért, addigra már felakasztotta magát.”

A szégyenhez köthető leginkább a fiatalok öngyilkossága is, ami szintén nem elszigetelt eset Gyimesben. Példa lehet erre annak a tizenhat éves fiatal fiúnak az esete, aki éjjel elkötötte apja autóját, majd az árokba hajtott vele, s bár a fiúnak semmi baja nem lett, az autó összetört. Nem ismervén azokat a kommunikációs kódokat, amelyekkel egy ilyen erős szégyenérzet – akár a családon belül is – enyhíthető, a kamasz hazament, és a csűrben felakasztotta magát.

Összegzés

Mint azt a dolgozat elején jeleztem, nem célom, hogy az öngyilkosságok okait tárgyaljam ebben az írásban. Sokkal inkább az öngyilkosságról való beszéd érdekelt, amely – mint látható – állandóan jelen lévő része a gyimesi csángó közösségnek. Az öngyilkosság nem tabu téma, erre utalt az is, hogy viszonylag könnyen lehetett a témáról beszélgetést kezdeményezni, még a hozzátartozókkal is. A fentiekben arra tettem kísérletet, hogy az öngyilkosságról való beszéd elemzésével kiszűrjem azokat a motívumokat, melyek közelebb vihetnek ahhoz, hogy miként értelmezi a közösség az ember önmaga ellen fordulását. Az interjúkból kitűnik, hogy a közösség nem ítéli el az öngyilkosokat, sőt a legtöbb esetben igyekszik őket felmenteni. Ha a katolikus vallás szankcióit nem is tudják elkerülni, a közösség megvetése nem sújtja az öngyilkosokat. Az elbeszélők az esetek leírásakor igyekeztek hangsúlyozni, hogy az öngyilkos szerves része volt a közösségnek, és senki nem gondolta róla, hogy fel akarná magát akasztani. Az öngyilkosokról nem szoktak rosszat mondani, élettörténetük felvázolásakor nem hangsúlyozzák negatív tulajdonságaikat, sőt több ízben másra hárítják a felelősséget. Az öngyilkossággal kapcsolatban a mai napig erősen élnek bizonyos népi hiedelmek, melyeket többnyire az ördöghöz kötnek, aki elképzelésük szerint megkörnyékezi az öngyilkosság gondolatával játszadozó embereket. Az öngyilkosság a gyimesiek szerint „megtörténik”, tenni ellene többnyire lehetetlen.

JEGYZETEK

1. A halotti anyakönyvek vizsgálatát a gyimesközéploki katolikus pap tette számomra lehetővé, ebből derült ki, hogy Gyimesközéplokon 1977-től minden évben történt öngyilkosság (kivéve 1980), de előtte is viszonylag gyakran előfordult. Az 1990-es évektől minden évben átlagban két öngyilkosság van, bár előfordult négy is, ami egy 5300 fős településnél magas arányszámokat eredményez. Az anyakönyvben természetesen bizonytalan adatokat is találunk, több helyen casus fatalis, mérgezés, vagy vonatgázolás van bejegyezve. Míg Magyarországon az 1990-es

évek eleje óta folyamatosan csökken az öngyilkosságok száma – bár az ország még így is az ötödik helyen áll –, Hargita megyében, ahová Gyimesközélpok is tartozik, épp ellenkezőleg: azóta növekszik (Veress–Vadas 1996).

2. Bár jelen dolgozatnak nem témája a férfi–nő kapcsolat feltárása a gyimesi társadalomban, annyi azonban elmondható, hogy a nők többnyire féltik lányaikat a férfiktól, és igyekeznek kitolni a férjhez menés idejét, amennyire csak lehet.
3. Egyelőre nem készítettem pontos adatokkal alátámasztott statisztikákat arról, hogy hol milyen gyakorisággal akasztják fel magukat a nők és a férfiak. Mégis az eddigi esetek ismerete alapján azt mondhatjuk, hogy a férfiak inkább a csűrben, míg a nők inkább a kertben, almafára, esetleg a konyhában akasztják fel magukat.
4. Gyimesből is sokan járnak Magyarországra dolgozni, de számuk lényegesen kisebb, mint Erdély más területein vagy a székelyek körében. A gyimesi csángókra alapvetően jellemző, hogy nem szívesen hagyják el falujukat.
5. Ismét egy rendkívül fontos, ám nem jelen dolgozat témáját érintő kérdés, hogy mennyiben befolyásolja az öngyilkosságok gyakoriságát az öngyilkosok állandó közszemlére tétele. Hogy pontosan kik és hányan vannak a temetőben, azt senki sem tudja, az öngyilkostemetőben nyugvók neve azonban mindenki emlékezetében jelen van. A öngyilkostemető puszta léte önmagában is generálhatja az öngyilkosságokat, mint ahogy számos kutatás bebizonyította, hogy egy gyógyszer betiltása vagy egy vasúti átjáró lezárása jelentősen csökkentette az öngyilkosságok számát helyi viszonylatban (vö. Fekete–Osváth 2004).
6. Arra már Buda Béla (1977:620) is rámutatott, hogy a magas magyar öngyilkossági számokban szerepet játszik, hogy a magyar kultúra hagyományosan elfogadó az öngyilkosságokkal szemben. „A krízisek, konfliktusok nyomán öngyilkosságot elkövető embert a környezet megérti, tettét helyesli, és ezzel hozzájárul ahhoz, hogy az öngyilkossági esemény modell, mintá legyen mások számára.”
7. A sorsszerűség nemcsak az öngyilkosságokban, hanem egyéb szerencsétlenségekben is megjelenik. Egy idős néni például elmesélte, hogy amikor gyermek volt, édesanyja megmérgezte az édesapját. Az eset különösen nagy visszhangot keltett, mivel a mérgezés nem gyakori eset azon a vidéken, ám erről is úgy nyilatkoztak, hogy az asszonynak születésekor elrendeltetett, hogy mérgezze meg a férjét.
8. Ez nem széles körben elterjedt nézet a csángó közösségben, eddig egyetlen helyen, Borospatakon talákoztam ezzel a történettel, mely rokonságban állhat azzal a csángók között elterjedt hiedelemmel, miszerint születésétől fogva mindenkinek van egy fája, mely életét tükrözi (vö. Forrai, szerk. 1994).

IRODALOM

BAKÓ TIHAMÉR

1992 Titkok nélkül. Lélektani vizsgálódás az öngyilkosságról. Budapest: Cserépfalvi.

BUDA BÉLA

1977 Az öngyilkosság pszichiátriai vonatkozásai. Világosság (10):618–626.

FEKETE SÁNDOR – OSVÁTH PÉTER

2004 Az öngyilkosság. Az öröklődéstől a kultúráig. Pécs: Pro Pannónia. /Pécsi tudománytár./

FORRAI IBOLYA, SZERK.

1994 Csángók a XX. században. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Néprajzi Közlemények, 33./

KÉZDI BALÁZS

1995 A negatív kód. Kultúra és öngyilkosság. Pécs: Pro Pannónia.

VERESS ALBERT – VADAS GYULA

1996 Öngyilkosság Hargitában (1991–1996). (Elektronikus közzététel.) Internetcím: <http://www.hhrf.org/korunk/9812/12k14.htm>. (Letöltés 2008. november 23-án.)

GYÖRGYI KALAS

“Many could hang up themselves” Narrative peculiarities of suicide by the Csángó in Gyimes

In Gyimes you can find communities that until now have their living on an agricultural base. And yet in this region, yearly more than one person commit suicide. During field-work it became clear that no year has passed without one or more suicides. This article deals with the question of how the local people are interpreting suicide. The method chosen by the author became the in-depth interviews. Most of them were made between 2005 and 2006. The paper is based on the analysis of these interviews.

